

RESSENYA A ANTONI FERRANDO FRANCÉS, *LLORENTE I BLASCO IBÁÑEZ: ENTRE LA POLÍTICA I LA LITERATURA* (A PROPÒSIT, SOBRETOT, DE LA GUERRA DE CUBA). VALÈNCIA: INSTITUCIÓ ALFONS EL MAGNÀNIM, 2021, 287 pp.
ISBN: 978-84-7822-892-8

REVIEW TO ANTONI FERRANDO FRANCÉS, *LLORENTE I BLASCO IBÁÑEZ: ENTRE LA POLÍTICA I LA LITERATURA* (A PROPÒSIT, SOBRETOT, DE LA GUERRA DE CUBA). VALÈNCIA: INSTITUCIÓ ALFONS EL MAGNÀNIM, 2021, 287 pp.
ISBN: 978-84-7822-892-8

ADRIÀ MARTÍ-BADIA
adria.marti@uv.es

Universitat de València

L'obra s'inicia amb un extens pròleg de Rafael Roca, "Com és que Llorente escrigué tant en valencià?", on es fa un elogi de la notable contribució de Llorente a la recuperació literària del valencià, que només es pot apreciar adequadament si se la situa en el context dels darrers anys del segle XIX, on quasi tota la producció literària en valencià girava al voltant de Lo Rat Penat, mentre que el valencià popular s'usava en els sainets i en les revistes satíriques. Roca aprofita l'avinentesa per a reconèixer el paper que el seu professor Antoni Ferrando tingué en la seua dedicació al patriarca de la Renaixença valenciana.

Ressenya a Antoni Ferrando Francés, *Llorente i Blasco Ibáñez: entre la política i la literatura (a propòsit, sobretot, de la guerra de Cuba)*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2021

El llibre està dedicat a l'avi de l'autor, "soldat involuntari de la guerra de Cuba", al seu mestre, Sanchis Guarner, que s'ocupà reiteradament de la literatura valenciana del segle XIX, i als seus col·legues i deixebles, amb l'esperança de veure continuats els seus "viatges per la cultura valenciana". Em plau manifestar que entre aquests deixebles em situa jo mateix, que el 2020 he publicat *La consciència lingüística dels valencians (1854-1906)*, investigació prologada pel professor Ferrando.

L'estudi de Ferrando consta de huit capítols, d'una bibliografia, de l'edició de *Cartes de soldat* (1896) i de *Pro Pàtria* (1897), de Llorente, i d'una selecció de vint articles periodístics de Llorente, Blasco Ibáñez, Josep Sanmartín i Félix Azzati, precedida de la versió modernitzada d'*Avant!* (1891), l'únic poema de Blasco en valencià. Tanca l'obra l'índex antroponímic.

En el primer capítol, en realitat la Introducció (pp. 27-30), Ferrando exposa els dos objectius bàsics del llibre: contrastar les posicions polítiques de Llorente i de Blasco al voltant de la guerra de Cuba (1895-1898) i contrastar les posicions d'ambdós lletraferits davant els debats sobre la viabilitat del valencià com a llengua literària.

El segon capítol (pp. 31-40) s'ocupa del context polític i cultural de la València dels últims anys del segle XIX, liderat per Llorente i per Blasco, caps dels dos principals partits del moment, el *Partido Conservador* i la *Unión Republicana*, i alhora directors dels dos diaris més influents del moment, *Las Provincias* i *El Pueblo*, respectivament.

El tercer capítol (pp. 41-67) estudia l'ofensiva política i mediàtica de Blasco davant la qüestió cubana a través dels seus articles de combat a *El Pueblo*. Durant aquest període n'escriví més de 700 en contra de la Monarquia i l'Església, dels quals més d'un centenar els dedicà a denunciar la mala gestió política i militar a Cuba. Entre les personalitats més criticades figuren, a més de Llorente, el dirigent conservador Francisco Silvela i el cardenal Sancha, arquebisbe de València. Tots tres foren objecte de la mordacitat de Blasco d'una manera molt gràfica amb la vinyeta que publicà, el 1894, la revista blasquista *La Bandera Federal*, que es reproduïx en la coberta del llibre: Sancha desfila entre guàrdies civils, no entre devots catòlics; el cap de Llorente amb orelles d'ase és el de la somera sobre la qual va muntat el cardenal Sancha; i el cap de Silvela és el del simi que arrastra la somera amb el cap de Llorente.

El quart capítol (pp. 69-78) analitza la resposta política i mediàtica de Llorente al conflicte colonial a través de *Las Provincias*, en suport de la monarquia i, especialment, del líder conservador Silvela. L'aportació de més impacte foren precisament els poemes *Cartes de soldat* (1896) i *Pro Pàtria* (1897), presentats als Jocs Florals de Lo Rat Penat, que tenen com a protagonista el soldat de Benicolet que mor a Cuba, víctima de les ferides, i que és simbòlicament enterrat a Benicolet per mitjà d'una rajoleta, tal com el mateix soldat havia demanat a sa mare des del llit de mort.

Els capítols cinqué i sisé (pp. 79-106) examinen des del punt de vista lingüístic i literari *Cartes de soldat* i *Pro Pàtria*, les dues poesies amb què Llorente va intentar suscitar l'adhesió de les masses a la causa espanyola a Cuba. Ferrando destaca la llengua d'ambdues poesies, natural i alhora correcta,

Ressenya a Antoni Ferrando Francés, *Llorente i Blasco Ibáñez: entre la política i la literatura (a propòsit, sobretot, de la guerra de Cuba)*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2021

com un model de llengua fàcilment assimilable per a la majoria dels lectors o dels oïents de l'època, en què l'analfabetisme estava encara molt estès.

El capítol seté (pp. 107-166) s'ocupa àmpliament del debat entre Llorente i Blasco sobre l'estatus literari i sociolingüístic del valencià. En un primer apartat, Ferrando estudia els treballs que Llorente dedicà a combatre els prejudicis lingüístics, com ara que només el castellà reunia el dret i les condicions de ser una llengua literària; que retornar al valencià la condició literària era un esforç inútil, ja que era una llengua morta; que el valencià era només un dialecte sense prestigi, en tot cas només servible per a la comunicació oral i les situacions informals, i que el valencià era una llengua diferent de la llengua de Catalunya i de la de les Illes Balears. En un segon apartat, defineix i estudia el llorentinisme. Considera que si, per una banda, promou una dignificació literària del valencià, per l'altra en limita l'abast, en circumscriure el conreu del valencià a la poesia, concretament als tòpics de la Renaixença –Fe, Pàtria i Amor–, i en situar-la al marge de les preocupacions polítiques i socials del moment. En un tercer apartat, Ferrando es pregunta si l'opció literària de Blasco pel castellà fou una reacció contra el ratpenatisme o si més aviat fou un pretext per a justificar la seua deserció lingüística, ja que de fet la seua llengua habitual, però només a nivell informal, era el valencià. Finalment, en el quart apartat, Ferrando es pregunta si el debat entre Blasco i Llorente sobre la viabilitat de la prosa en valencià era una qüestió de forma o de fons. En tots dos interrogants, s'inclina bàsicament per la segona opció.

En les conclusions (pp. 167-173), el nostre autor destaca l'impacte social i literari que Llorente i Blasco van tenir en la València de l'època. Una influència, que alguns han considerat nociva en el vessant polític i literari –per conservador el primer, i per populista i castellanista el segon–, que es prolongà durant tot el primer terç del segle XX. Clou l'estudi estricte una àmplia bibliografia.

Formen els dos apèndixs (pp. 183-279) l'edició de *Cartes de soldat* i de *Pro Pàtria*, de Llorente, i una selecció de vint textos periodístics sobre la guerra de Cuba o sobre el debat al voltant de la viabilitat literària del valencià, precedits per l'edició modernitzada del poema de Blasco *Avant!*, que havia romàs desconegut i inèdit fins fa pocs anys. Tots els articles van convenientment anotats. L'utilíssim índex antroponímic (pp. 281-287), que afecta tant l'estudi pròpiament dit com la selecció d'articles periodístics de l'Apèndix, permet la consulta profitosa d'un llibre ben documentat.

Són ben interessants l'estudi lingüístic i l'anàlisi literària de *Cartes de soldat* i de *Pro Pàtria*, que constitueix el punt d'arrancada del llibre. Certament, l'estudi lingüístic permet copsar el bon oït de Llorente per al valencià i la seua bona formació autodidacta en la llengua del país, mentre que l'estudi literari examina les possibles fonts d'inspiració del poeta, que tenen molt poc a veure amb Benicolet, el poble del qual és originari Ferrando, que Llorente rescatà de la quasi insignificança demogràfica i històrica fins a posar-lo en els llavis de molts valencians. Ara bé, els aspectes estudiats per Ferrando que més em criden l'atenció són les noves perspectives que ens ofereix en l'estudi sobre la situació cultural del valencià a finals del segle XIX. En destacaré només algunes.

M'interessa particularment l'ús de la denominació de llemosí en Blasco, una qüestió que he examinat en el meu llibre, ja esmenat, *La consciència lingüística dels valencians (1854-1906)*, però sobretot en Llorente. L'ús que en fa Llorente respon, certament, al seu convenciment que calia evitar el possible rebuig a València, per raons identitàries, del nom de català, però al mateix temps la denominació li servia per a subratllar la unitat lingüística de totes les terres de llengua catalana, tal com ja va remarcar Fuster i jo mateix he pogut confirmar. Però Ferrando fa veure també que llemosí en la ploma de Blasco o en la d'Azzati té generalment unes connotacions deliberadament desqualificatòries del valencià, pel seu interès de presentar-lo com una llengua del passat, inservible per a l'ús literari contemporani, i justificar així les seues opcions pel castellà.

Passant a les qüestions polítiques que enfrontaven Blasco i Llorente, és de notar que Ferrando desmunta la visió antibel·licista que s'ha donat del líder republicà entre els seus nombrosos admiradors, a propòsit precisament de la guerra de Cuba. Després d'un fugisser moment inicial en què propugnà l'autonomia per a Cuba per a neutralitzar la voluntat independentista –Blasco en diu “separatista”– dels cubans, Blasco s'adona que la conservació de Cuba com a part de la pàtria espanyola només es pot aconseguir per la via militar. Els seus articles sobre el conflicte colonial no són en realitat contra la guerra de Cuba, sinó contra la manera com el règim de la Restauració ha governat la “perla del Caribe” i com ha gestionat l'exèrcit l'ofensiva antiindependentista. Ara bé, no ho fa per cap solidaritat amb el poble cubà, sinó com a pretext per a denigrar el sistema de la Restauració i justificar així la necessitat de substituir la monarquia per la república. És amb tal objectiu que Blasco s'oposa al sistema militar obligatori vigent des del 1878, que preveu la possibilitat de l'exempció del servei d'armes pel recurs a una contribució substitutòria en diners o recorrent a un substitut a canvi d'una compensació econòmica. Atés que això només s'ho podien permetre els rics, Blasco reclama l'obligatorietat del servei militar per als rics i per als pobres, una reivindicació justa que suscitava el suport popular, però que difícilment podria consolar les mares d'uns soldats exposats a una mort més que probable o a unes malalties greus. Per això Blasco s'adreça en termes dramàtics, però també amb una evident demagògia, a les mares dels soldats destinats a Cuba. *Cartes de soldat* i *Pro Pàtria* són precisament les respostes de Llorente a les crítiques de Blasco sobre un servei militar obligatori que permetia als rics d'alliberar-se'n. Blasco fins i tot sospirava per un nou general Prim que posara remei a la situació de descrèdit de la monarquia borbònica, llavors sota la regent Maria Cristina d'Habsburg-Lorena.

I, pel que fa les qüestions més relacionades amb la història de la llengua i la literatura, Ferrando observa que l'enfrontament polític entre Llorente i Blasco correu en paral·lel a una altra discussió no menys interessant entre ambdós dirigents: el de la viabilitat del valencià com a llengua literària. La plantejà obertament Llorente arran de publicació d'*Arroz y tartana* (1894), la primera gran novel·la de Blasco del cicle de temàtica valenciana.

Llorente saludà efusivament la famosa novel·la de Blasco, però, en deixar caure que “Catalunya no ha tenido buenas novelas hasta que las ha escrito en catalán”, suggerí que l'ús de la llengua del país

era condició quasi imprescindible perquè la novel·la de temàtica valenciana reunira les condicions òptimes. Ell, però, no retrau a Blasco que no usara el valencià. No podia fer-ho, perquè Llorente tampoc havia escrit cap novel·la en valencià. S'hi excusà dient que “nosotros no nos atrevemos a escribirlas en valenciano”, perquè –ve a dir– li faltava “espíritu de observación”.

És difícil donar crèdit a aquesta afirmació de Llorente, ja que aquest coneixia molt bé la novel·la realista espanyola, francesa i catalana i els problemes que suscitava l'ús del català. Les cròniques i ressenyes que escriu a *Las Provincias* sobre tot allò important que, en català o en castellà, es publicava a Catalunya posen de manifest que en tenia una informació privilegiada. En realitat, com bé dedueix Ferrando, no escriure novel·la en valencià fou una decisió ideològica, perquè es considerava un atemptat a la supremacia del castellà, inassumible per l'establishment espanyol i valencià. Per la seua posició política, social i econòmica, Llorente difícilment s'ho podia permetre. Tanmateix, sabia que el registre adequat per a la narrativa era el que ell utilitzava en poesies de temàtica popular com *Cartes de soldat*. Més encara, tenia molt clar els tres criteris que haurien d'inspirar el valencià literari: llengua parlada genuïna procedent sobretot de les comarques, perquè estava menys interferida pel castellà, recuperació dels mots desplaçats pel castellà i recurs a la llengua culta a partir dels bons diccionaris, com el de Labèrnia, i de la bona literatura, no la dels sainets i dels col·loquis. En aquest sentit, és ben il·lustratiu el pròleg al seu *Llibret de versos* (1885), que Ferrando reproduceix a l'apèndix. Segons hi podem llegir, l'objectiu seria formar “una poesia literària y popular ensemps, que agrade en les acadèmies y atheneus, y siga compresa y sentida per la gent que té per llengua seua la valenciana”.

També Blasco sabia que el registre adequat per a una narrativa en valencià era la del Llorente de *Cartes de soldat*. Però no li interessava reconèixer-ho. Pretenia guanyar diners i fama internacional, i això no li ho podia donar el valencià. El valencià era la llengua de la immensa majoria de la població valenciana per aquells anys, i els destinataris dels seus mítings li demanaven sovint que parlara en valencià. Es resistia, doncs, a parlar en valencià. Però havia de ser conseqüent amb la seua visió, a partir de 1892, que el “lemosín” era una ocupació nostàlgica de les minories conservadores que controlaven Lo Rat Penat i defensaven Silvela. D'aquesta manera, Blasco podia justificar implícitament davant els seus paisans la seua opció pel castellà. I, tal com fa veure Ferrando, delegà en col·laboradors, com Ramon Trilles i Félix Azzati, la tasca de *demostrar* que el valencià no reunia les condicions objectives per a tornar a convertir-se en llengua. Considerava el valencià un element folklòric, i això explica que, com a concessió al realisme, ens puguem trobar en les seues novel·les alguna paraula o expressió en valencià, sempre escrit amb ortografia castellana, morfologia dialectal i lèxic acastellanat. De fet, les grafies i les estructures gramaticals de la versió original del poema *Avant!*, de Blasco, que ha editat Lluís Roda (2018), demostren un nul interès del nostre escriptor pel valencià.

Ferrando coincideix amb crítics literaris actuals com Joan Francesc Mira, Vicent Baydal o Carles Fenollosa que és inútil lamentar-se que Blasco no haguera escrit en valencià. No hi convidava la situació literària i sociolingüística de valencià ni ell s'hi va interessar mai. De fet, Blasco no fou l'únic

Ressenya a Antoni Ferrando Francés, *Llorente i Blasco Ibáñez: entre la política i la literatura (a propòsit, sobretot, de la guerra de Cuba)*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2021

escriptor valencià famós que desertà del valencià. També ho va fer un altre personatge amb qui va coincidir en les aules de la Universitat de València: José Martínez Ruiz, el futur Azorín, que, com Blasco, també decidí traslladar-se a Madrid.

Encara que la tria dels articles periodístics que es reproduïxen al final del llibre es limiten a una vintena, són suficientment representatius del clima cultural que es vivia llavors a la ciutat de València, que bàsicament es centrava en dos cercles més aviat reduïts: el ratpenatista i el republicà. Però, llevat de Llorente i de Blasco, llavors no hi destacà cap altre escriptor, i les dones a penes hi comptaven. Enmig d'aquest clima, val la pena remarcar que tant Llorente com Blasco es disputaven l'amistat de l'escriptora espanyola potser més important del moment: la gallega Emilia Pardo Bazán, que visità València el 1900, quan s'havia produït una certa distensió personal entre els dos lletraferits valencians, després de les dures paraules que li havia dedicat Blasco el 1898. Entre aquests articles destacaria, des del punt de vista historicoliterari, "Escritores valencianos. Blasco Ibáñez novelista", de Llorente, "El certamen de anoche", "De literatura. Sociedad silvelista Lo Rat Penat" i "El Murciélagos alevoso o la fiesta de los maestros cantores", de Blasco, "Vicente Blasco Ibáñez (Silueta literaria)", de Sanmartín, i "La literatura regional", d'Azzati. Des del punt de vista polític, "Carne de pobres" i "Carne para tiburones" semblen, per a Ferrando, respostes de Blasco a *Cartes de soldat* i *Pro Pàtria*, i magnífics exemples del seu llenguatge combatiu. La rica anotació al peu de pàgina dels articles els contextualitza i en facilita la comprensió. I l'exhaustiu índex antroponímic ajuda a localitzar els temes abordats en l'estudi i en la selecció d'articles.

Cal saludar efusivament la publicació d'aquest llibre, pel rigor amb què ha estat concebut, per la naturalitat de la llengua utilitzada i per l'interès que té per a conèixer un moment important de la història lingüística i literària del País Valencià. Ben mirat, és una eina molt útil per a comprendre la trajectòria cultural valenciana del primer terç del segle XX, i encara de després, ja que l'ombra de Llorente i de Blasco va ser molt allargada.